

Robert ADAM
Praha

Dopisy Leopolda Hansmanna Boženě Němcové¹

Úvodem. Leopold Hansmann (1824–1863) se narodil v poloněmecké úřednické rodině v Kvasicích nedaleko Kroměříže, vystudoval gymnázium v Kroměříži a v Hradci Králové a během studií se stal českým vlastencem. Po několikaletém pobytu na severu Moravy žil až do předčasné smrti v Brně. Tam byl zaměstnán jako úředník okresního úřadu, zároveň pracoval jako redaktor novin a kalendářů, překládal do češtiny literární díla z různých jazyků a na brněnské reálce vyučoval italštinu. Pod vlastním jménem psal vedle novinářských textů i drama, pod pseudonymem Antoš Dohnal realistické vesnické povídky, anonymně sonety. Jako blízký spolupracovník F. M. Klácela se seznámil s Boženou Němcovou, přátelský vztah ho spojoval i s jejím dobrým přítelem V. Č. Bendlem. Ze vzájemné korespondence Boženy Němcové a Leopolda Hansmanna je dochován jediný dopis spisovatelčin z 9. srpna 1857 a šest dopisů Hansmannových z let 1856–1858 (čtyři z roku 1856 a po jednom z let následujících). Některé z Hansmannových dopisů mají více adresátů, totiž ještě V. Č. Bendla a v jednom případě i syna B. Němcové Karla. Po stránce jazykové a slohové jsou tyto listy nanejvýš pozoruhodné. Než se však dostaneme k jejich nejzajímavějším stránkám, popíšeme je soustavně podle jednotlivých jazykových rovin. Ukázky jsou převzaty ze souborné edice korespondence Boženy Němcové, na jejíž přípravě se podílíme; jejich pravopis je upraven podle současné normy.

¹ Tento text byl vypracován v rámci grantového projektu Grantové Agentury České Republiky č. 405/06/0386 Korespondence Boženy Němcové.

Hláskosloví a tvarosloví. Po stránce hláskoslovné jsou v Hansmannových listech typické například němčinou ovlivněné souhláskové skupiny *šp-*, *šk-* a *št-* (*dišputuje*, *rešpekt*, *škandál*). Nápadná je i přítomnost mnoha moravských nářečních hláskových podob. Z nich můžeme jmenovat krátké samohlásky v infinitivech (*jest*, *sněst*, *stat se*, *umyt*, *začat*) i jinde (*leto*, *větr*) a také nedůsledné zakončování na *-ost'* (*dost'*, *radost'*, *společnost'*). Při skloňování měkkých jmen Hansmann běžně užívá moravské nepřehlasované koncovky: *chvilami*, *v chvilách*, *moja*, *Vladoša*. Německá a italská příjmení se neskloňují (genitiv *Laube*, *Cerbini*), totéž platí o přejatých neutrech na *-um* (*při gymnázium*) a v některých případech i o titulech uměleckých děl (v *mém Domkař*). Na rozdíl od většiny svých současníků (přinejmenším od všech ostatních pisatelů dopisů adresovaných Boženě Němcové) Hansmann neužívá zájmenný tvar *m(n)ě*, nýbrž píše důsledně *mne* a *mi* – tak i pod důrazem: *mi buďte vždy přítelem*; *mi je lépe*; *mi se někdy zdá...* Naopak dativní tvar zájmena 3. osoby maskulina zní výhradně *jemu*, bez ohledu na to, zda stojí pod důrazem, nebo v příklonné pozici. Hojně zájmenné tvary typu *všickni* a také genitiv plurálu maskulin zakončený na *-ův* mají spíše knižní zabarvení; ojedinělé tvary *s veršami* nebo *mezi čtyřmi očmi* nebyly součástí dobové normy. Podobně jako tvarosloví jmen je i časování v Hansmannových listech rozprostraněno mezi knižností a nespisovností nejednotně. Jeden pól dobové normy představují četné přechodníkové konstrukce, užívání minulého kondicionálu nebo přítomného tvaru *jest*, druhý apokopované tvary *nečet*, *řek*, *ukrad*, vynechávání pomocného slovesa v 1. osobě préterita (*já myslil*) a zakončení 1. osoby singuláru přítomného sloves 3. třídy na *-ju*. Infinitivy jsou zakončovány na *-t*, *-ti* i *-ť*. V imperativech jsou hojně moravské tvary typu *posilňte se*, *poslíte*, *vezmíte*.

Syntax a slovosled. Ve větné skladbě Hansmannových listů je pravidlem záporový genitiv a rovněž instrumentál jmen po infinitivu sponového slovesa (*býti svým*). Některé pádové a předložkové vazby jsou odchylné od dnešního stavu, např. starobylé *při stole*, *uposlechnout* + dativ nebo němčinou ovlivněné *radost nad* + instrumentál. Vel-

mi charakteristický je pisatelův sklon k eliptičnosti: vynechává se sponové sloveso (*divně to; já ale jako větr; to jí přirozené; to kapitální chlapík*) a nezřídka také předmět, pokud se vyrozumí z kontextu (*Já ještě nečet – až bude úplné; Píšte mi hned – že jste dostali –*). Stejně běžné jako vynechávání je i osamostatňování větných členů (např. *a za kritikáře, to se naprosto nehodím*). Oba jevy přispívají k tomu, že je pro Hansmannovy listy typické vyjadřování neslovesné, útržkovité. Leopold Hansmann v dopisech užívá množství skladebných konstrukcí mluveného jazyka, např.: *ať si dělají co dělají; ať to místo zde dostanu či nic, všechno jedno; ale abych si zasednul..., to já nedovedu; ale s tím pozor dáváním, to se pro mne nehodí; Já a vědomě urazit Vás!; není nic nudnějšího, jako když...; ještě jeden takový pád, a musím...* Větná stavba je převážně souřadná, věty bývají řazeny za sebou beze spojek, z vedlejších vět jsou zřejmě nejčastější časové; závislá věta je nezřídka umístěna v antepozici a řídící věta pak začíná odkazovacím výrazem *tak, to* nebo *tu* (*když ji domlouvám, tu obyčejně slyším...*).

Ze spojek je časté odporovací *a*, vysvětlovací *neb(o)*, důsledkové *a proto* a vylučovací spojkový výraz *buď – aneb*. Spojky *zdali a nežli* se vyskytují výhradně v podobě s koncovým *-li*. Přípustkové věty jsou uvozeny nejčastěji spojkami *ač* a *ačkoli*, avšak zastoupena je i nová spojka *třebaže*; nejstarší doklad této spojky pochází podle K. Svobody (1988, s. 194) z roku 1850, tj. je o pouhých šest let starší než její užití v Hansmannově dopise. V užívání vztažných zájmen je Hansmannův jazyk knižní: objevuje se absolutní *jenž* a časové *kdežto* (namísto *kdy*), k obsahu celé věty odkazuje *co* (m. *což*). Také slovosled zkoumaných dopisů vykazuje typické rysy obrozené, jako je poměrně časté umístění nesponového slovesa na konec věty, těsné sepětí zvrátneho *se* se slovesným tvarem či vůbec pořadí větných členů odpovídající německému slovoslednému schématu (např. *nezáleží mi mnoho na nich*). Sloveso může stát na konci věty i tehdy, když po ní následuje věta závislá, na niž odkazuje zájmeno umístěné před slovesem: *kdyby to tak bylo, jak říkáš...* (příklad pochází z citované řeči). Pokud je substantivum rozvíto adjektivním přívlastkem a zároveň posesivním záj-

menem, následuje zájmeno až za adjektivem: *nejvznešenější svoje ideály* aj. Obecně platí, že v Hansmannových dopisech je slovosled méně než v dnešní češtině určován činitelem rytmickým a významovým. Slabší vliv aktuálního členění výpovědi na pořádek slov je charakteristickým rysem obrozené češtiny, ale v Hansmannových listech – vzhledem k jejich slohovému zabarvení, které představíme níže – může být tato odlišnost od slovosledu dnešního psaného jazyka dána ještě dalším faktorem, totiž expresivitou: jako by si pisatel nebyl vědom toho, že psaný jazyk nemá prostředky potřebné pro signalizaci subjektivnosti slovosledu, čili že zapsáním jeho „řeč“ přichází o intonaci.

Slovní zásoba a frazeologie. Tak jako v hláskosloví a v tvarosloví i v oblasti slovní zásoby lze pozorovat moravismy, jako např. *oščádat se, včil* nebo *zavazet*. Obecněji lidové je užívání zájmena *žádný* (u Hansmanna v nominativu přesněji *žáden*) jako substantivního (namísto *nikdo*). Substantivizováno je i přívlastňovací zájmeno *moja* (= Hansmannova manželka Marie). V oblasti Hansmannova epistolárního lexika je nejnapadnějším jevem výrazná a všudypřítomná expresivita. Projevuje se mj. vysokým počtem emocionálních citoslovcí v textech, např. *ale co; ejhle; fi; jémine; ty můj bože*. Z jednotlivých expresivních lexémů uvádíme namátkou výrazy *darebák, durak, holo-ta, houby* (= nic), *chlapisko, kapitální, kušovat, plkat* – jak je vidět, jde převážně o expresivní postoj negativní, pejorativní a zhrubělý. Snad ještě častější než expresivní výrazy jsou tu arci frazémy, např. *aby je kozel potrkal; červí kdo jim to napískal; její notu netrefil; jen jen hoří za chlapem; jsem v bryndě; měla galánův na kopy; nechce o živý svět; šlupky mu spadly s očí; ten to ze mne cucal, aby mne dostal do svých klepet; ve svém nebi; vem to čert apod.* Hojná jsou i přirovnání: *křičel, jak by ho draci drali; spěchal jsem, jako bych měl paty nasolené; ti chlapci žerou jako vlci*. Hansmannovo vidění světa je takto vlastně pevně vystavěno na lidové metaforice. Metafory se přitom neomezují na oblast frazeologickou, nýbrž slouží autorovi jako základní prostředek pro ztvárnění skutečnosti: tak třeba o přestavbě svých časoměrných veršů na přízvučné píše Hansmann jako o *přelívání, přeodívání*

nebo *přistřihování z nové látky*. Na obrazném vyjadřování je postavena také pasáž o chlípnosti F. M. Klácela: *M[atoušovi] se zošklivuje celý svět – co ho drží, jsou – ženské – za těmi jen hoří – už zase neue Liebe. Já ho mám varovat před Marií? Copak si myslíte? Jestli mu bude psát, on si galhoty roztrhne radostí a pojede za ní. Stal bych se jeho největším nepřítelem – vím, že za sukni poběží okolo celého světa. Až i ten oheň v něm uhasne, potom nevím, co se stane*. Z tohoto úryvku je rovněž patrné, že pisatel vplétá do svého vyjadřování cizojazyčné prvky. Jsou to slova i delší spojení německá, francouzská, italská a latinská, nejčastěji užitá jakožto citáty – a jako citáty přímo označená: *der Zeitgeist hilft sich prý selbst*.

Textové subjekty. O dopisech, které psal v téže době Boženě Němcové V. Č. Bendl a které jsou po stránce jazykové s Hansmannovými listy vcelku srovnatelné, jsme konstatovali (viz Adam, v tisku), že jsou nápadné všudypřítomností adresátky, jejím neustálým oslovováním a vtahováním do textu. V listech Hansmannových má však kategorie adresáta podobu ještě mnohem zajímavější. První tři dopisy mají adresátů víc, jsou psány B. Němcové, V. Č. Bendlovi a nejstarší list i Karlu Němcovi. Tomu je adresováno pouze přání na cestu (šestnáctiletý Karel Němec se právě chystal do zahradnické služby do pruské Zaháně), obsažené v jediném jasně ohraničeném odstavci a uvedené slovy *Zde tedy, můj roztomilý Karlíčku*. Ve zbylých částech listu a v ostatních dvou listech se oba adresáti střídají, aniž by byli jasně rozlišeni. Oslovení jsou ojedinělá, tu a tam vyplýne, ke kterému z adresátů se pisatel právě obrací, jen z rodové koncovky přičestí. Dochází i ke kuriózní situaci, v níž pisatel žádá Němcovou, aby něco vyřídila Bendlovi, přestože ještě o půl strany výš byl Bendl přímým adresátem. Slovesné tvary 2. osoby jsou v dopisech celkem časté, adresáti jsou někdy i zahrnováni do jedné množiny s pisatelem (1. osoba plurálu), objevují se dativy sdílnosti. Na několika místech se Hansmann výslovně dožaduje toho, aby mu některý z adresátů sdělil své mínění: *co k tomu říkáte?; píšete mi, co o tom myslíte!!!; Vy mi také o tom něco povíte*.

Vedle základních adresátů podávající subjekt oslovuje ještě další osoby. Vesměs se tak děje v citově zaujatých polemických pasážích. Hansmann zpravuje Němcovou a/nebo Bendla o tom, co mu kdo učinil zlého nebo s čím nesouhlasil, a apostrofuje svého protivníka: např. *však, holečku, poznáš, co jsem za štíra – jen se opovaž mne dráždit!* V pasáži o Laubeho trilogii *Das junge Europa* pisatel pomocí závorek odděluje taková vypjatě emocionální oslovení autora a s nimi své expresivní výkřiky vůbec od výkladu obsahu díla a od citací: *Tím větší zármutek, zoufalost – když nám v třetí části zřetelně dokazuje, že tento svět pro poezii se nehodí, ergo že toho máme nechat. (Zatracené hovoř!) – Poeti nic nechť vědět o národnosti – všickni bratři. Dobře, corracio, ale tumáš, v druhé části: Die Deutschen, Franzosen u. Engländer – die einzigen Träger der Kultur – die Slawen besitzen keinen schöpferischen Geist – (Ty lumpáku, darebo – tak se sbratřuje?) – A aby deutsche Treue a deutsche Gemütlichkeit tím silněji se odrážela – musí být kontrastem ubohý Polák (Ślodeczek), ideál perfidnosti a bezcharakternosti s dodatkem »die den Slawen eigentümliche Falschheit«.* – *(Ty sviňo, potvoro, egoisto, osle, všiváku, hanebníku – zabte ho!!!)*.

Tak jako pisatel nedůsledně rozlišuje jednotlivé adresáty svého dopisu, není mnohdy zřetelná ani hranice mezi primární textovou rovinou a rovinami sekundárními. Řeč podávajícího subjektu se mísí s řečí jednajících postav – těmi jsou F. M. Klácel, Hansmannovi spolupracovníci z Moravského národního listu, manželka Marie i sám Hansmann. O jednajících postavách tu opravdu lze hovořit, neboť vyprávění v Hansmannových dopisech jsou založena na dialogu a zpřítomňování. O pisatelově zaujetí vyprávěným dějem (jeho aktuálně podávanou situací) svědčí dramatický prézens (*Čekám, čekám – usiluju, napomínám – tu najednou...*) stejně jako zprostředkovávání vlastních myšlenek v okamžiku děje (*zdálo se mi někdy, již, již ho mám*). Ještě častější je však vyprávění o rozmluvách; jejich repliky jsou podávány především za pomoci nezačleněné přímé řeči zpravidla bez rámcových vět. Využity – a kombinovány – jsou i další formy podání řeči (k jejich definicím viz Adam 2003): částice *prý*, nepřímá řeč, zpráva o řeči.

Kompozice a řazení témat. S vnější strukturou listu zachází L. Hansmann ve svých dopisech svébytně. Ze všech šesti dopisů se jen jediný začíná oslovením (*Moja zlatá!*), v jednom případě naopak schází podpis. Pisatel opomíjí veškeré obvyklé epistolární formulky na začátcích i na koncích listů, faticky zaměřené pasáže bychom zde hledali marně. Ostatně místem se tu neplýtvá nejen na zdvořilostní fráze, nýbrž vůbec na nic: popsán je celý papír, žádná prázdná místa nezůstávají. Z prvků, které obvykle rámuji epistolární text, je důsledně uváděno pouze datum. Dat je v dopise zpravidla víc, neboť Hansmann píše svá psaní na etapy, zpravidla několik dní, ba i s několika denními prodlevami; některé dny přitom napíše třeba jen jediný krátký odstavec. Takový způsob psaní jeho autorskému ustrojení (a jeho povaze vůbec) zjevně vyhovuje a Hansmann v jednom z listů dokonce uvažuje o jeho zdokonalení: *Budoucně Vám budu psávat na lístečky – až jich bude několik, vždy pošlu – tak když člověk si to vezme za úlohu, toho a toho dne budeš psát, mnoho zlenoší a odkládá to ze dne na d[en] – obzvláště já dlouho při jednom nevydržím.*

Těch několik delších úryvků, které jsme zatím ocitovali, snad již dává tušit, na čem je založena kompoziční stránka zkoumaných textů: oním principem je asociace. Hansmann píše bez osnovy, útržkovitě, spojuje jednotlivé fragmenty textu – často eliptické – do rozsáhlých souřadných souvětí celků pomocí pomlček (to je jeho základní interpunkční znaménko), volně zřetězuje a rychle střídá témata a tímto způsobem vytváří většinou dosti dlouhé celky textu, jen málo členěné do odstavců. Takto nabitý myšlenkový proud je přerušován vsuvkami různého druhu, řečené je hodnoceno, přeformulovááno a nahlíženo z různých úhlů. Právě popsáním způsobem jsou napsány především čtyři listy z roku 1856. Dopis z roku 1857 je o poznání sevřenější, méně asociativní, jednotlivá témata jsou povětšinou soustředěována do samostatných odstavců. Poslední list je pak znovu psán útržkovitě, chvatně, srov.: *Rád bych Vám toho mnoho napsal – mnoho mne bolí – ale za chvíli donese revizi a zítra chystat zas na nové číslo. Ty verše – ty mne hnětou, a nemohu je napsat – Dobrý dopis z venkova, to teď moje jediná radost.* Od předchozích listů se tento nejmladší liší tema-

tický: je to vlastně dopis povytce pracovního, praktického rázu, ukazuje na Hansmannovo zaneprázdnění redaktorskou prací a na únavu z ní, projasňovanou příspěvkem venkovských dopisovatelů; od nich se ostatně jazykově poučil Hansmann-prozaik, od jednoho z nich si dokonce vypůjčil pseudonym pro své hanácké povídky.

Témata a textové funkce. Témata Hansmannových dopisů Boženně Němcové jsou zčásti podobná těm, o nichž si se spisovatelkou psali jiní její přátelé: vlastní literární činnost, zaměstnání (v Hansmannově případě především práce redakční), radost z dětí i starosti s nimi apod. Ve dvou momentech jsou však Hansmannovy dopisy v korpusu korespondence B. Němcové ojedinělé. Prvním z nich je pisatelova otevřenost ve věci témat intimních. Vl. Macura (1997, s. 12) vyzdvihuje právě Němcovou jako osobu, která se nebála psát o tabuizovaných tématech a vidět je v duchovní perspektivě, a i u několika dalších obrozenců nachází „tvrdé“ či „střízlivé“ formulace erotických témat. V souboru korespondence B. Němcové se o těchto tématech rozepisuje také Jan Helcelet, a to z jakéhosi nezúčastněného filozofického nadhledu. Sama Němcová o nich uvažuje sice osobněji a citověji, ale i pro ni – alespoň v listech – je erotika především problémem filosofickým a etickým. Pro Hansmanna jde o problém praktický a jeho otevřenost a důvěra k adresátce v této věci je v dobovém kontextu nebývalá: *Ale prosím Vás povězte mi něco. Buď jsme my chlapi skrz naskrz neřádi, aneb Marie lže. Četl jsem tuhle po třetí Dekameron, velmi dobré vydání pařížské s vysvětlivkami od Colombo. Povídal jsem pak z toho mnoho Marii – obzvláště z III. giornata – a ona mi odpověděla, že to všechno není pravda, že ženská v jistém ohledu nikdy netouží po muži, protože nemá při tom žádný Genuss, že to ti mužští jen tak roztrubují, aby svou slabotu zakryli. Když jsem zde v Brně mluvil s dr. Kohlem, jenž procestoval Egypt, ten mi zase vypravoval, že tam měl co dělat, aby se ženským ubránil. Kdo má pravdu? Možná že se ten pan dr. jen tak chlubil, ale kdyby zas byla pravda, co Marie mluví, tu na mou duši by to ženské pokolení opravdu bylo k politování – ale nevěřím – a Vy mi také o tom něco povíte.* Tento úryvek ukazuje, jak nízká byla v polovině 19. století informovanost vzdělaných Čechů v oblasti eroti-

ky – a také jakými slovy o těchto tématech mluvili: totiž pomocí opisů (v *jistém ohledu*) a cizích slov (*Genuss*). Hned na první straně nejstaršího dochovaného listu Hansmann píše: *Chválabohu, co se domácího života týče, tu přiznat musím, že se pokládám za šťastného, až na to (proč bych k vám nebyl upřímným), že M. někdy až hrůza jest chladná, tj. když já jsem v největším zápalu, ona by při tom mohla pění drát. Když jí domlouvám, tu obyčejně slyším: už máš děti, a dost, k čemu to, já tě mám bez toho o mnoho radši a vždy jsem ráda, když je po tom – to nemusí být, to je škaredé – a utíká pryč. To jí přirozené, to již nezměním.* V pasáži, která bezprostředně následuje, se pisatel obrací k dalším aspektům svého manželského soužití (lásce k dětem, vaření, rozepřích v otázce náboženské aj.) a vřazuje tak erotiku do oblasti běžných záležitostí manželského života.

Vlastní rodinný život a vztah k manželce Marii je jedna z důležitých starostí (vedle starosti o živobytí a starosti s vlastní literární prací), které Leopolda Hansmanna tížily a s nimiž se Boženě Němcové ve svých dopisech svěřoval. A tím se dostáváme k druhému výjimečnému momentu většiny zkoumaných listů, totiž k jejich dominantní textové funkci: na rozdíl od dopisů ostatních přátel B. Němcové to není funkce informativní, a už vůbec ne fatická, nýbrž sebe-potvrzovací, někde i autoterapeutická. Hansmann si v listech adresovaných Němcové ujasňuje své přesvědčení, své místo v životě a ve společnosti, naplňuje svou potřebu vypsát se ze svých starostí a sdělit niterné. Provádí introspekci, pozoruje svůj vnitřní život a otevřeně odhaluje svou nejistotu, tápání a vnitřní zmatek – a snaží se je překonat: *Pryč tedy, trudné myšlenky – a s chutí do práce.* Bolestnou otevřenost pak vyvažuje na jedné straně (sebe)ironií a nadsázkou, na straně druhé sebechválou a tím, že si to se svými protivníky „rozdává” jen sám pro sebe, na papíře. Dopis se mění v naléhavý vnitřní monolog nebo i vnitřní dialog, pero zachycuje asociativně plynoucí vnitřní řeč – a v takových momentech se z dopisu zcela vytrácí subjekt adresáta. Z Hansmannovy vnitřní řeči je vidět jeho citová rozervanost, zhnusení praktičností světa a distance od soudobé společnosti; pečlivý úředník,

milující manžel a do umožnění pracující literát a buditel tu ukazuje, že nejhluběji je v jeho nitru zapuštěn postoj veskrze romantický.

Jako charakteristickou ukázkou Hansmannova vnitřního zápasu, jeho spontánní metody psaní i jeho suverénní, přirozené kultivované češtiny zde citujeme úryvek z jeho nejotevřenějšího dopisu, adresovaného pouze Boženě Němcové: *Doma slyším denně kázání: Tys blázen, žádný hospodář, o nic se nestaráš, dětem dáváš zlý příklad, na všechno nadáváš, nic tě netěší nežli čumět při těch knihách, které tě ještě zmatou, atd., pak se strhne rámus a následuje dojímavé smíření, jenž trvá hodinu, někdy i déle, obzvláště když z mé komůrky nevylezu. Ale když jsem sám, když na všechno okolo sebe zapomínám, tu je harmonie – ale někdy také brečení – že si musím oči umyt, aby se mi při stole nevysmáli. Já mám Marii rád, tuze rád – nesmím jí tedy nikdy a nikdy ukázat, jak se mi to v hlavě točí – sice by bylo po našem štěstí. Ona má manželství za svaté, já za pouto ostudné (ne to moje, rozumíte mi!), starost' o děti je jí nejvznešenějším povoláním, já bych byl radši, kdyby si je někdo jiný vzal na starost', ona je nešťastná, když dítě stůně – já si myslím, ubohé děcko, a spím jako špalek až do rána; ona ráda dívce káže, já o všechno prosím (o to se nejvíce hádáme); ona napřed počítá kasu, nežli koupí, já kupuju všechno, co se mi líbí, dělám dluhy, a ty mi jen chvílemi dělají ostudu, pak si myslím, napíšu něco za to, a pak ať platí kdo platí – a k jakému konci to povede, na to houby dbám. Ona chce mermomocí se dozvědět, jak to s ní bude po smrti, i zlobí se, že jí to nemohu povědět, k čemu jsou prý tedy ty knihy – já se jí posmívám, že na tom čerta záleží – a tak zas, že nemám kouska citu. V neděli, to byla mrzutost'. Vladoš přečel hůlečkou krásné Verbascum u břehu – já popadl hůlku a kluka zflákal, že měl dost'. Neslýcháno, pro kousek trávy chlapce bit – a nemluvili jsme, až v pondělí ráno. Vladoš vyhýbá na 10 krokův vysoké trávě, a tak sama disharmonie – až zase si posadím škrabošku, a tu jsme jako holoubci, div nerozplýváme samou láskou – Marie přešťastná, lidé na nás ukazují prstem, co jsme za šťastný párek – já také v to věřím, píšu o mém štěstí dobrým známým – dám psaní na poštu, pak se zavřu, hledím z okna k nebi; a ptám se, proto jsem byl stvořen? A kdybyste se mne ptala, co si více žádám – jinou-*

-li ženu, milenku atd. – ne, ne, nic to – ach nevím sám, ale cosi mi přec schází – a v takových chvílích se mi zdá, že by bylo nejlépe, kdybych usnul na věky – ale žena, děti – Ne – ten život je přec hezký, já jsem blázen – budu hodným, napravím se – jen mi nedomlouvejte, musím sám k tomu dospět.

Povídky. Srovnání Hansmannových-Dohnalových hanáckých povídek (vycházely v letech 1860–1863) s jeho dopisy není stěžejním cílem této stati, avšak považujeme za užitečné alespoň náznakově poukázat na četné shody. V dopisech a v povídce Jak jsem dostal půllán je velmi podobný základní vypravěčský – nebo přesněji řečeno (protože dopisy neobsahují jen samá vyprávění) podavatelský postoj. Stejně jako Hansmann-epistolograf i stylizovaný vypravěč této povídky se bojovně obhazuje před útoky nepřátelského prostředí: *Strašili mne nejednou, jiných regimenty by byly utíkaly, já jsem si ale vždy přivolal: »Neboj se, Antoši, nežli pánaboha!« Opřel jsem se a vždy jsem vyhrál, to jest, svědomí moje mi denně měkce stele a hloupý svět ať si mluví, co mluví, ať mi třeba nadá zrádců; však až budeme jednou před Nejvyšším počty klást, se pravda čistá ukáže.* Také ironie a humorná nadsázka patří k základním prostředkům, kterými Dohnalův vypravěč ztvárňuje svět: *Na ty kapky maměnka usnuli, jako kdyby je do vody vhodil, a ještě večer přiběhl dráb s červeným výložkem s bílou medicinou a se vzkázáním od pana vrchního, že až Dohnalka bude okřivat, dostane dobré jídlo a staré víno z knížecí kuchyně. To se hned v obci rozneslo a skoro všichni maměnce v srdci záviděli, že je nemocná, a říkali tatíčkovi: »Jak jste šťastný, že vaša leží!«* Do vyprávění jsou vtahovány řeči jednajících postav a jsou podávány nejrůznějšími formami; do pásma vypravěče proniká nezřídka perspektiva jednajících postavy: *Skleněné dveře vedle u pokojíka se otevřely, lokaj řekl »marš«, všichni se za ním hrnuli a maměnka se držela pevně paní vrchnice. Přišli do velikého pokoje, kde se zlatem a stříbrem všecko lesklo, na stěnách visely obrazy jako v kostele veliké, na zemi byly koberce pěknější nežli rychtářčiny šátky, v prostředku visel veliký zlatý lustr, a čemu se maměnka nejvíce divili, to bylo, že vedle knížete pána v zlatém hrnci kvetla červená růže, a měli jsme teprv Tři krále.*

Jazyk Hansmannovy prózy se nápadně shoduje s jazykem jeho listů prakticky na všech rovinách, a to včetně drobných jednotlivostí, jako jsou užívání odkazovacích zájmen po vedlejších větách, volba dubletních tvarů zájmen a spojek, substantivizace přivlastňovacích zájmen a samozřejmě množství konkrétních expresivních lexémů a frazeologických obrátů; jen počet moravismů je vyšší, neboť vypravěč je stylizován jakožto hanácký sedlák. Pozoruhodné jsou i shody s některými jevy známými z jazyka Boženy Němcové. Hrdinka povídky Jak jsem dostal půllán říká po návštěvě zámku: *»Andilci drazí, je tam krása, veliká krása, jaké jsem ani ve sně ještě neviděla, ale já bych tam přec nechtěla bývat«*; hrdinka Babičky se o zámku vyjadřuje takto: *»Je tu jako v nebi, ale bydlet bych tu přece nechtěla«*. V povídce *Na pazderně* je citován úryvek z dobově populární písně Ach škoda, přeškoda, když těch šajnu není – tentýž popěvek citovala ve své korespondenci i Božena Němcová.

Závěrem. Jazyková stránka Hansmannových povídek byla v minulosti hodnocena nejednoznačně. Vyzdvihována byla jasnost vyprávění a přirozenost dialogů, odsuzovány lexikální germanismy a nedůslednost ve využívání nářečí (Slavík 1944, s. 178). Domníváme se, že vedle respektu k motivické stránce (např. k rozpracování tématu výměnkářského, v našem kontextu průkopnickému, viz např. Slavík 1944, s. 177) si Hansmannovy povídky zaslouží ocenění, i pokud jde o vyprávěcí techniku a práci s řečí postav. Slohově výraznější jsou arci autorovy osobní dopisy. Jejich sloh byl již dříve shledán „pravdivým, za zřejmého vlivu řeči lidové prostým, ale velmi živým“ (Kabelík 1919/1920, s. 166) a naše analýza jejich slohovou výraznost jen potvrdila.

Zachycování vnitřní řeči, míšení textových rovin a splývání jednotlivých textových subjektů a jejich hlasů, redukce formálních znaků listu a proměna textových funkcí dopisu – to všechno jsou jevy, které svědčí o výrazné dynamičnosti vývoje epistolografického žánru v padesátých letech 19. století a které působí na dnešního čtenáře nečekaně moderně. Předpokladem pro takovou dynamiku je suverénní zvládnutí vytríbené psané češtiny jako prostředku přirozené a spon-

tánní komunikace. Leopold Hansmann pochopitelně nebyl ve své době jediný, kdo takovou češtinou vládl. V okruhu přátel Boženy Němcové byl obdobně jazykově vybaven V. Č. Bendl (srov. Adam, v tisku), byť jeho osobnostní ustrojení bylo zcela odlišné než Hansmannovo, a rovněž sama Němcová. Do dnes aktuální debaty o (ne)schopnosti spisovné češtiny vyjadřovat emocionální obsahy a sloužit jako kód přirozeného vyjadřování promlouvá z listů sto padesát let starých jasný hlas: spisovný jazyk tyto schopnosti má. Mnohdy archaické tvarosloví (právě ve spisovném tvarosloví se dnes vidívá nepřekonatelná bariéra pro spontánnost vyjadřování) není přirozenosti na překážku, pokud je v textu užita živá slovní zásoba bohatě inspirovaná lidovou frazeologií, větná stavba neprotivící se mluvenému jazyku, tj. nekomplikovaná a převážně souřadná, a slovosled respektující významový princip.

Prameny

- D o h n a l A., 1987, *Staré hanácké povídky*, Ostrava: Profil.
- N ě m c o v á B., 1999, *Babička*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- N ě m c o v á B., 2004, *Korespondence II*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- N ě m c o v á B., v tisku, *Korespondence III*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Literatura

- A d a m R., 2003, *Formy podání řeči*, „Slovo a slovesnost“ LXIV, s. 119–128.
- A d a m R., v tisku, *Jazykové okolí Boženy Němcové: Podoby češtiny v listech Němcové adresovaných*.
- K a b e l í k J., 1919/1920, *Leopold Hansmann*, „Časopis Matice moravské“ XLIII/XLIV, s. 109–220.
- M a c u r a V., 1997, *Citová exkurze do národního obrození. Rozhovor s V. Macurovou vedl O. Hausenblas*, „Čeština doma a ve světě“ V, č. 3, s. 6–14.
- S k a l i č k a J., 1987, *Proč Staré hanácké povídky Antoše Dohnala?*, [in:] A. Dohnal, *Staré hanácké povídky*, Ostrava: Profil, s. 234–249.
- S l a v í k B., 1944, *Leopold Hansmann*, [in:] *Kořeny*, Ostrava–Praha: M. Lukasík, s. 163–179.
- S t i c h A., 1976, *Sabina – Němcová – Havlíček. Stylistické studie III*, Praha: ÚJČ.

S v o b o d a K., 1988, *Kapitoly z vývoje české syntaxe, hlavně souvětné*, Praha: Univerzita Karlova.